

archiwum medycyny sądowej i kryminologii

Praca pogładowa
Review paper

Malwina K. Dębicka

Dzieje opiniowania sądowno-lekarskiego w Królestwie Prus w XVIII stuleciu

The history of medicolegal opinions in the Kingdom of Prussia in the 18th century

Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego, Katedra Historii Prawa

Streszczenie

W artykule przedstawiono historię i przebieg opiniowania sądowno-lekarskiego w Królestwie Prus w XVIII wieku. Opiszano działalność pierwszych instytucji zajmujących się sprawami z zakresu medycyny publicznej w kraju, w tym medyczo-sądowymi. W artykule przedstawiono działalność uczelni i wydziałów medycznych, pionierskie badania wybitnych profesorów medycyny, a także najważniejsze regulacje prawne dotyczące orzecznictwa sądowno-lekarskiego. Omówiono problematykę udziału biegłych lekarzy w postępowaniu sądowym w celu rozstrzygnięcia kwestii związanych z oceną stanu zdrowia i życia. Opiniowanie sądowno-lekarskie w Prusach rozwijało się niezwykle prężnie w XVIII stuleciu (szczególnie na tle innych krajów europejskich), zaś swoją tradycją sięga czasów Lex Caroliny z 1532 roku oraz Lex Bambergiany z 1508 roku.

Słowa kluczowe: medycyna sądowa, XVIII wiek, Prusy, sekcja zwłok, fizyk, *Collegium Medicum*

Abstract

The article presents the history and the course of medicolegal opinions in the Kingdom of Prussia in the 18th century. The activities of the first institutions dealing with matters in the field of public medicine in the country, including medico-forensics, are described. The article presents the activities of universities and medical faculties, pioneering research by eminent professors of medicine, as well as the most important legal regulations concerning medicolegal judgments. The issue of the participation of expert doctors in court proceedings in order to resolve issues related to the assessment of health and life was discussed. Medicolegal opinions in Prussia developed very dynamically in the 18th century (especially compared to other European countries), and its tradition dates back to the times of Lex Carolina from 1532 and Lex Bambergiana from 1508.

Key words: forensic medicine, XVIII century, Prussia, autopsy, physician, *Collegium Medicum*

Niniejszy artykuł jest syntezą dziejów opiniowania sądowo-lekarskiego w Królestwie Prus w XVIII wieku. W pracy zostały użyte głównie dwie metody badawcze – metoda historyczna oraz metoda opisowa. Artykuł ma na celu przybliżenie wiedzy dotyczącej pruskiej medycyny sądowej w kontekście historyczno-prawnym, historyczno-medycznym ukazania pionierskich badań medyków, omówienia ówczesnych regulacji prawnych, a także podkreślenie wysokiego poziom pruskiej nauki na tle innych państw europejskich. Warto dodać, że kwestie z oceną zdrowia i życia były od najdawniejszych dziejów przydzielone dla znawców medycyny – biegłych, zaś głównym źródłem medycyny sądowej jest modelowa ustawa Karola V Habsburga – *Lex Carolina* z 1532 roku.

Początki pruskiego opiniowania sądowo-lekarskiego

Opiniowanie sądowo-lekarskie w Europie zaczęło rozwijać się od XVI stulecia w Prusach [1]. Modelowa ustawa Karola V Habsburga – *Constitutio Criminalis Carolina*, ratyfikowana 27 lipca 1532 roku uznawana jest za naczelną źródło medycyny sądowej [2]. *Lex Carolina* przewidywała udział lekarzy jako biegłych w procesie sądowym przy ocenie kwestii medyczno-prawnych, a także nakazywała korzystać z pomocy innych ekspertów – chirurgów, czy położnych [3] w przypadku zranień, ciężkiego uszkodzenia ciała, aborcji, dzieciobójstwa, śmierci w wyniku błędu lekarskiego, otrucia [4]. W artykułach 147 i 149 odnajdujemy informacje dotyczące oględzin miejsca zdarzenia, narzędzi, określenia czasu zgonu, a także wielkości ran denata [5]. W *Lex Carolina* możemy doszukiwać się również początków psychiatrii sądowo-lekarskiej. Ustawa Karola V zwracała uwagę na osoby chore psychicznie lub ułomne. Zgodnie z artykułem 179 „za radą ekspertów” zezwalano na wykonanie niższej kary w stosunku do osób „pozbawionych rozumu” lub rezygnowano z przeprowadzenia środka dowodowego w postaci tortur [5]. Warto dodać, iż *Carolina* była zgłoszoną wersją kodeksu postępowania karnego i prawa karnego – *Constitutio Bambergensis Criminalis* z 1507 roku. *Bambergiana* została wydana i ułożona przez barona Johanna von Schwarzenberga dla biskupstwa Bambergu z polecenia biskupa Jerzego III Schenk

von Limpurg. Treść *Lex Carolina* w wielu przypadkach została dosłownie oparta na *Lex Bambergensis*, która dostrzegała znaczenie dowodów medycznych. W przypadku śmierci dzieci, śmierci będącej skutkiem błędu w sztuce lekarskiej lub śmiertelnych uszkodzeń ciała należało konsultować się z ekspertami medycznymi (lekarzami i chirurgami) [6]. W artykule 44 *Lex Bambergiana* (art. 36 *Carolina*) wspomina o badaniu piersi kobiet przez lekarzy lub położne w przypadku podejrzenia dzieciobójstwa [7]. W 1521 roku cesarz Karol V rozszerzył te uprawnienia – lekarze mogli powiększać rany zamordowanych w celu określenia ich głębokości i przebiegu, a także zostawali zatrudniani w sądach [8, 9]. Dodatkowo Karol V nałożył na każdego (szczególnie Chrześcijan) obowiązek pomocy poszkodowanym, którzy znaleźli się w „śmiertelnym niebezpieczeństwie” poprzez między innymi wezwanie lokalnej policji lub innych osób [10].

Pod wpływem modelowej *Carolina* odnotowano już w połowie XVI stulecia nie tylko zewnętrzne badanie zwłok, ale i badania ran poprzez nacinanie ich, co było niezbędnym środkiem dochodzenia w sprawach o zabójstwo. Przepisy sądowo-medyczne zawarte w *Lex Carolina* zostały przyjęte w Hesji w 1535 roku i w 1582 roku w Brandenburgii [11]. Z czasem zaczęła obowiązywać na wszystkich terytoriach Rzeszy oraz w niektórych europejskich państwach. W Polsce w 1559 roku ukazała się „polska wersja” *Carolina* roku pióra mieszczanina krakowskiego, Bartłomieja Groickiego. Zgodnie z artykułem 89 oględzin ciała dokonywał jeden lub dwaj lekarze (felczerzy) w obecności pisarza, który sporządzał „protokół” z czynności lekarskich [12]. Wraz z powstaniem dzieła cesarza Karola V rozpoczyna się nowa era opiniowania sądowo-lekarskiego. Poza przepisami prawnymi ogromną rolę w dziejach medycyny sądowej odgrywały uniwersytety medyczne. Zgodnie z artykułem 219 *Lex Carolina* w razie wątpliwości należało zwrócić się o poradę do wydziałów lekarskich [13]. Był to impuls do rozwoju medycyny sądowej na niemieckich uniwersytetach, które głównie do XVIII stulecia prowadziły badania kryminalistyczno-medyczne. W 1564 roku na Uniwersytecie w Würzburgu z polecenia księcia – biskupa Friedricha von Wirsberga przeprowadzono sekcję zwłok dwóch mężczyzn, których szybka i podobna śmierć wzbudziła podejrzenie otrucia [14]. Była to jedna

z pierwszych kryminalistycznych sekcji w Europie. Kilkadziesiąt lat po ogłoszeniu *Caroliny* lekarze zaczęli interesować się ciałem i kwestiami związanymi z uszczerbkiem na zdrowiu. Za „ojca” medycyny sądowej w ówczesnych Niemczech uważa się Rodericha von Castro, medyka pochodzącego z portugalskiej rodziny i mieszkającego w Hamburgu [15]. W 1614 roku w swoim traktacie medycznym von Castro podzielił opiniowanie sądowo-lekarskie na cztery obszary: zatrucia, urazy, ustalanie dziewictwa i badanie zakupionych niewolników [16]. Była to pierwsza europejska praca dotycząca zagadnień medycyny sądowej, która ukazała się przed pracami włoskich medyków – Fortunato Fidelisa i Paolo Zachhii.

W XVII wieku wzrosło zainteresowanie otwieraniem zwłok. Wielu niemieckich profesorów medycyny już wtedy publikowało prace z zakresu medycyny sądowej, a także pojawiły się pierwsze wykłady na niemieckich uniwersytetach. Jednym z takich profesorów był Bernhard Suevus, który w 1629 roku wydał słynne dzieło dla lekarzy i prawników *Tractatus de inspectione vulnerum lethaliū et sanabiliū præcipuarū partium humani corporis*. Traktat ten był jednym z najwcześniejszych niemieckich dzieł, które poruszyło problematykę śmiertelności ran i obrażeń. Autor nie tylko dokonał podziału ran ze względu na ich stopień okaleczenia, ale i opisał w nim technikę oględzin i sekcji denata w celu określenia prawdziwej przyczyny śmierci [17]. W 1650 roku Johann Michaelis poprowadził pierwszy systematyczny wykład z zakresu opiniowania sądowo-lekarskiego na Uniwersytecie w Lipsku [18]. Wykład ten okazał się wielkim sukcesem, zaś sam autor ponad 30 lat później opublikował dzieło *Opera medico-chirurgica quotquot innotuerunt omnia: Ejus nempe I. Praxis clinica generalis ad Jonstoni ideam occupata circa affectus corporis humani ... II. Praxis clinica specialis ... III. Apparatus formularum, seu annotationes in Morellum de præscriptione formularum. IV. Ordo visitandi officinas ... V. Clavis ad authoris polychresta ...*, w którym poruszył zagadnienia związane między innymi z chemią kryminalistyczną [19]. W 1696 roku Johannes Bohn jako pierwszy lekarz w Europie użył określenia *medicina forensis* - medycyna sądowa, porównując ją do efektu, jaki utworzyła medycyna, będąca „wiernym asystentem” prawa [20]. Dodatkowo Bohn zalecił specjalną

procedurę badania zwłok, która występuje współcześnie w tym kształcie. Polega ona na oględzinach zewnętrznych, a następnie otwarciu co najmniej trzech jam ciała – jamy czaszki, jamy klatki piersiowej, jamy brzusznej.

Pierwsza państwowa komisja lekarska – *Collegium Medicum*

Przez całe XVII i XVIII stulecia Europa była pogrążona w wojnach, najazdach, klęskach żywiołowych oraz licznych zarazach (notorycznie wybuchy między innymi epidemie czarnej ospy, tyfusu, cholery, a także syfilisu przenoszonego drogą płciową) [21, 22]. Z tego powodu na mocy edyktu z 12 listopada 1685 roku elektor brandenburski Fryderyk Wilhelm powołał do życia organ administracji sprawujący kontrolę nad wszystkimi sprawami zdrowia publicznego w Berlinie - *Collegium Medicum* [23]. Była to państwowa komisja lekarska złożona z mieszkających w stolicy lekarzy nadwornych, doradców sądowych, a także dwóch profesorów zwyczajnych medycyny we Frankfurcie nad Odrą [24]. Jej zadaniem był nadzór, kontrola i organizacja wszystkich spraw medycznych w państwie Fryderyka Wilhelma. Należało do nich między innymi wydawanie zezwoleń na prowadzenie działalności położnym, aptekarzom, lekarzom, chirurgom [24], a także czuwanie nad wykonywaniem przepisów ustawy Karola V w kwestiach sądowo-lekarskich [25]. Przed powstaniem *Collegium Medicum*, pierwszym wydziałem lekarskim, który otrzymał prawo do orzekania w kwestiach kryminalistyczno-medycznych na mocy rozporządzenia Heskiego z dnia 10 czerwca 1616 roku był wydział lekarski w Marburgu [26]. *Collegium Medicum* dodatkowo sprawowało kontrolę nad „personalem” medycznym, który stanowiła grupa łazebników, katów, czy felczerów. W tym przypadku zadaniem *Collegium* było czuwanie nad uniknięciem prowadzenia przez nich nielegalnych działalności medycznych. Warto dodać, iż w ówczesnych czasach praktyka zawodowa nie ograniczała się tylko do lekarzy, lecz do osób które trudniły się znachorstwem i okultyzmem na placach, czy ulicach. Pierwsze próby przeciwdziałania działalności nielegalnych uzdrowicieli podjęto w 1661 roku na terenie Marchii Brandenburskiej [27]. Dnia 12 września 1718 roku wydano edykt, który zabraniał prak-

tykowania zawodów medycznych, jeżeli nie stawiono się osobiście przed *Collegium* i nie wydano specjalnego zaświadczenia, nawet jeżeli uzyskało się stopień uniwersytecki [28]. *Collegium* komisyjnie żądało wówczas wykazania się wiedzą i umiejętnościami rozwiązywania skomplikowanych przypadków praktycznych – *Casuum Practicorum* [28].

Theatrum anatomicum i Collegium Medico-Chirurgicum

W 1713 roku w Berlinie z inicjatywy króla Fryderyka Wilhelma I i Pruskiej Akademii Nauk (*Societät der Wissenschaften*) powstał teatr anatomiczny, który zapoczątkował rozwój chirurgii wojskowej oraz instytucji medyczno-edukacyjnych [29]. Decyzja o budowie *theatrum anatomicum* była związana z wybuchem epidemii dżumy w 1708 roku, która pochłonęła 1/3 ludności, a także z wybuchem w 1700 roku Wojny Północnej (toczonej do 1721 roku). Do walki z chorobą wkroczyli tzw. lekarze z dziobami, doktorzy plagi (nazywani w Niemczech *Schnabel-doktor*). Po raz pierwszy pojawili się w XVI wieku we Włoszech. Nosili groteskowe maski, których dzioby były wypełnione kamforą, mirrą i wonnymi olejками. Aromatyczne zioła i przyprawy miały stłumić smród unoszący się z rozkładających się ciał, a także stłumić zapach skażonego powietrza. Z XVII stulecia pochodzi prześmiewczy wierszyk dotyczący lekarzy z dziobami: „Gdy do pacjentów się ich woła, Tam gdzie zaraza szaleje dookoła, Ich kapelusze i peleryny według mody nowej z ceraty uszyte i o barwie sowiej, Na oczy maski im się robi ze szklami, A w dziobach mają odtrutkę, co mami, By powietrze morowe nie zrobiło im krzywdy, Ani trwogi w medykach nie wzbudzało nigdy” [30]. W obecnej sytuacji Fryderyk Wilhelm I postanowił podjąć reformy całej służby medycznej, która również spowodowała wzrost znaczenia opiniowania sądowo-lekarskiego. Teatr anatomiczny służył do przeprowadzania sekcji publicznych, nauczania anatomii oraz chirurgii (z naciskiem na chirurgię wojskową). Bardzo szybko stał się miejscem uprzywilejowanym przez ustawodawstwo medyczne i do 1786 roku został zaopatrzony w około 200 ciał samobójców oraz nędzarzy [31]. W 1724 roku połączono *Collegium Medicum* z teatrem anatomicznym w jedność jako *Collegium Medico-Chirurgicum* [32].

Pierwszym dyrektorem został profesor Georg Ernst Stahl będący jednocześnie osobistym lekarzem Fryderyka Wilhelma I. Ten nowy kompleks (zwany też *Ober Collegium Medicum*) stał się dodatkowo ośrodkiem szkoleniowym dla lekarzy wojskowych, zaś na jego obszarze znajdował się szpital *Charité*, będący największym uniwersyteckim szpitalem w Europie [33]. *Collegium Medico-Chirurgicum* było najwyższym urzędem medycznym, w skład którego wchodziła chirurgia medyczna i farmacja. Jego zadaniem był nadzór nad osobami praktykującymi zawody medyczne, nadzór nad sprawami medyczno-kryminalistycznymi, kontrola badań lekarskich, badań chirurgów, położnych i lekarzy [34]. Edykt Fryderyka Wilhelma I z 27 września 1725 roku dał dodatkowe uprawnienia dla cyrulików oraz fryzjerów (balwierzy), którzy od tego momentu mieli być przygotowani do pomocy lekarzom oraz chirurgom podczas wojny lub zarazy [28]. W tym okresie armia pruska posiadała najlepsze wyposażenie medyczne i narzędzia chirurgiczne (między innymi nożyce wojskowe), a także przechodziła szkolenia pod okiem doświadczonego chirurga Ernsta Konrada Holtzendorfa [35]. *Collegium Medico-Chirurgicum* przeprowadzało sekcje zwłok dla celów kryminalistycznych. Wykłady i zajęcia z zakresu opiniowania sądowo-lekarskiego były nieodzowną częścią programu nauczania w *Ober Collegium Medicum* [36]. W 1724 roku Fryderyk Wilhelm I ustanowił prowincjonalne kolegia lekarskie, które udzielały profesjonalnej porady w sprawach wątpliwych oraz w sprawach karnych (mogli się do nich zwrócić szczególnie sędziowie, którzy potrzebowali fachowej porady medycznej przed wydaniem orzeczenia) [37]. *Ober Collegium Medicum* podlegały wszystkie kolegia lekarskie ustanowione w prowincjach. Funkcjonowały w państwie pruskim do dnia 16 grudnia 1808 roku, kiedy sprawy medyczne w prowincjach zostały przejęte przez *Ressort des Ministeriums* [37].

Kolegia zdrowia i pierwsze ministerstwo zdrowia

W 1719 roku z inicjatywy Fryderyka Wilhelma powstało w Berlinie *Collegium Sanitatis*, którego misją było kontrolowanie warunków sanitarnych w państwie, a także wypełnianie funkcji z zakresu

policji lekarskiej [38]. Główną przyczyną powołania *Collegium Sanitatis* był wybuch epidemii dżumy, która trwała w latach 1709-1711 na obszarze Węgier i Transylwanii [39]. Do najważniejszych zadań *Collegium Sanitatis* należało między innymi monitorowanie warunków epidemiologicznych w kraju [40] (zapobieganie lub ograniczenie rozprzestrzeniania się chorób u ludzi i bydła, lokowanie urzędów sanitarnych, produkcja środków leczniczych). Dodatkowo *Collegium Sanitatis* prowadziło dochodzenia w sprawach, które mogłyby zagrażać zdrowiu lub życiu ludzi i zwierząt (między innymi w sprawach sprzedaży niedojrzałych owoców, podrabiania piwa i octu) [41]. Zgodnie z instrukcją z dnia 29 sierpnia 1719 roku członkami *Collegium Sanitatis* byli nie tylko lekarze, ale i członkowie (generałowie) generalnego komisariatu wojny, członkowie *Collegium Medicum-Chirurgicum*, sędzia oraz sekretarz [42]. W 1762 roku utworzono analogicznie na każdej prowincji kolegia zdrowia, które z kolei były podporządkowane wyższemu kolegium – *Ober Collegium* [43]. Od 21 grudnia 1786 roku zaczęto prowadzić rejestry dotyczące wszystkich niezbędnych instytucji medycznych, chorób epidemiologicznych u ludzi i inwentarza. W 1799 roku *Ober Collegium Sanitatis* połączono wraz z *Ober Collegium Medico-Chirurgicum*, które od tego momentu wspólnie utworzyły *Ober Collegium Medicum et Sanitatis* [44]. Było to pewnego rodzaju pierwsze ministerstwo zdrowia na ziemiach pruskich. Rozwiązano je w grudniu 1808 roku [45], zaś cały system medyczny wszedł jako specjalny departament do Ministerstwa Spraw Wewnętrznych [44].

Działalność naukowców w XVIII wieku. Najważniejsze regulacje prawne.

Przez całe XVIII stulecie głównie uniwersytety zajmowały się działalnością prawnomedyczną. Zagadnienia związane z medycyną sądową były wykładane przez fizyków [46]. Prym wiodł Uniwersytet w Lipsku oraz Jenie, skąd pochodzą najciekawsze badania sądowo-lekarskie. W 1720 roku do procedury sekcyjnej zwłok wprowadzono wymagania przedstawione przez Bohna. Zgodnie z jego zaleceniami miejsce do sekcji miało być „jasne, pełne rozproszonych świec”, a także przy ciele denata „powinien czuwać dobrze wyszkolony lekarz” [47]. Bohn

zaządał również kompletnej sekcji, polegającej na otwarciu trzech jam ciała – jamy czaszki, klatki piersiowej oraz jamy brzusznej. Procedurę tą popierał także Hermann Friedrich Teichmeyer w *Institutiones Medicinae Legalis vel Forensis*, które stało się jednym z pierwszych podręczników do medycyny sądowej dla prawników oraz lekarzy w Jenie. Dodatkowo Teichmeyer wyraził swoją krytykę odnośnie stosowania tortur w procesie sądowym, dokonał stopniowania śmiertelności ran, a także podziału wieku ludzkiego na sześć okresów [48]. Zagadnienia związane z medycyną sądową i policją lekarską często były jeszcze w XVIII stuleciu w całej Europie błędnie łączone. Dopiero w 1746 roku wybitny niemiecki lekarz Christian Ehrenfried Eschenbach w *Medicina legalis brevissimis comprehensa thesibus* dokonał rozdzielenia medycyny sądowej od policji lekarskiej [49]. Błąd ten wynikał z faktu, iż obie nauki klasyfikowano do katalogu medycyny publicznej [50]. Do zadań policji lekarskiej należała ochrona zdrowia publicznego, na którą składało się między innymi wytypienie epidemii, opieka sanitarna [51], szeroko pojęta materia medyczna [52, 53] w postaci rewizji aptek, wytwarzania lekarstw, odnotowywania recept [54], kontroli szczepień, udzielania bezpłatnego leczenia ubogim chorym [55], czy nadzór nad szkołami lekarskimi. Do zadań medycyny sądowej należało przede wszystkim oznaczenie wątpliwych przypadków wymagających osądzenia danej sprawy na podstawie medycznego wyjaśnienia wraz z zastosowaniem tych lekarskich wiadomości do zadośćuczynienia wezwaniom sądowym [56]. Dzieło Eschenbacha było pierwszą publikacją, która przedstawiła wszystkie te różnice, zaś jego poglądy podzieliły środowisko naukowe nie tylko w Prusach, ale i całej Europie. Poglądy Eschenbacha popierał Joseph Frank, a także Karl Gottfried Hagen. Joseph Frank nazywany jest ojcem wiedeńskiej medycyny sądowej. Doświadczenie medyczne zdobył podczas wojen napoleońskich, a także rewolucji francuskiej. Frank kierował Departamentem Patologii, a także stworzył jeden z pierwszych instytutów szczepień w 1808 roku w Europie [57]. Hagen jako jeden z pierwszych lekarzy zrewolucjonizował chemię sądowo-lekarską, przedstawiając w swoim słynnym dziele *Isagoge ad chemiam forensem* rozkład trucizn w jelitach, a także sposoby wykrycia szkodliwych substancji w organizmie ludzkim [58].

Prace Teichmeyera, Hagena czy Eschenbacha wzbogacały praktykę prawniczą oraz obowiązujące przepisy prawne. Do początków XVIII stulecia w Prusach obowiązywały przepisy *Constitutio Criminalis Caroliny*, które zostały zastąpione kodeksem karnym z 1 marca 1717 roku. Regulacja ta została pierwotnie wydana dla Kurmarka, jednak od 1719 roku rozszerzono jej zakres na inne części kraju [59]. Przyczyną jej powstania była kolejna epidemia duru brzuszego w więzieniu w Kurmarku [60]. Ustanowienie dobrych więzień uznano za pierwszy wymóg dobrego wymiaru sprawiedliwości. Ustawa z 1717 roku bazowała na ustawie Karola V i podtrzymywała proces inkwizycyjny [61]. Oddzielono śledztwo specjalne od ogólnego, zaś osobą, która była zobowiązana ustalić prawdę był sędzia śledczy [62]. Mógł on również zasięgać opinii *Collegium Medicum – Chirurgicalum* lub *Collegium Medicum* prowincji przed wydaniem orzeczenia w sprawach wątpliwych. Procedura karna w Prusach była niezwykle surowa, zaś kary cielesne i tortury były niekiedy surowsze od popełnionego czynu. Nowelizacja przepisów nastąpiła 21 sierpnia 1724 roku, gdzie dopuszczono apelację oraz zwiększono uprawnienia do obrony [63].

Z punktu widzenia opiniowania sądowo-lekarskiego istotniejszy będzie *Codex Fridericianum* (*Corpus Iuris Fridericianum*). Jego celem miało być wprowadzenie jednolitej procedury prawa materialnego i procesowego dla wszystkich prowincji pruskich [64], dlatego też w 1738 roku rozpoczęto prace nad jego projektem [65]. Fryderyk II Wielki zlecił napisanie po niemiecku jednolitego kodeksu Samueleowi von Cocceji, który od 1747 roku publikował kolejne projekty prawa sądowego (od 1747 roku projekt *Codicis Fridericiani Pomeranii*, zaś od 1748 roku – projekt *Codicis Fridericiani Marchianii*) [66]. Tortury, które były dotychczas środkiem dowodowym zostały w 1754 roku całkowicie zniesione (dekret z 1740 roku powoli wyłączał ich użycie i zalecał stosowanie jedynie w przypadku najpoważniejszych przestępstw jak zabójstwo czy zdrada stanu) [67]. Zrezygnowano z brutalnych form wykonywania kary śmierci, a w zamian za to upowszechniano karę więzienia. Stąd też pojawił się rozwój instytucji policji, dotąd nieznanej. Projekt kodeksu opracowany przez Fryderyka II i Samuela von Cocceji nakazywał w przypadku podejrzenia śmierci gwałtowej lub znalezienia denata w wodzie, czy na drodze

publicznej, zgłoszenie sądom miejsce znalezienia zwłok, który powinien zbadać „czy istnieją jakieś oznaki trucizny, zamiaru choroby, melancholii lub przemocy (...) a rana śmiertelna musi być dokładnie zbadana” [68]. Przepis ten również nakazywał niezwłoczną konsultację z medykiem, który dokonywał oględzin ciała, a jeżeli poszkodowany (zraniony) żył – zastosowanie odpowiednich medykamentów (leków) [68]. Opublikowany w 1751 roku *Corpus Iuris Fridericianum* nie uzyskał aprobaty Fryderyka II Wielkiego i przyjęto go tylko w niektórych częściach państwa pruskiego. Więcej informacji dotyczących opiniowania sądowo-lekarskiego zawartych jest w edyktie z dnia 15 listopada 1775 roku, który regulował zasady postępowania w przypadku osób będących w stanie śmierci pozorowanej [69]. Śmiercią pozorną określano letarg, czyli stan zagrażający życiu (inaczej jest to życie minimalne stwarzające pozory śmierci). Regulacja ta przewidywała metody ratowania topielców, osób zaduszonych szkodliwymi gazami czy zamarzniętych, a także nakładała na każdego obowiązek informowania urzędu o takich przypadkach, bez względu na pochodzenie i przynależność stanową. Urzędnik sądowy (lub sędzia) niezwłocznie po przybyciu zawiadamiał fizyka oraz chirurga, jeżeli uznał to za konieczne. Edykt z 15 listopada 1775 roku włączono do ordynacji procesowej z 1805 roku. Kolejną próbą kodyfikacji ogólnopruskiego prawa było powierzenie ministrowi sprawiedliwości Johannowi Heinrichowi Casimirowi von Cramerowi 14 kwietnia 1780 roku sporządzenie kodeksu prawa materialnego, zaś 5 lutego 1794 roku ogłoszono Powszechne Pruskie Prawo Krajowe *Allgemeines Landrecht für die Preußischen Staaten* z mocą obowiązującą od 1 czerwca 1794 roku [70]. Nie wprowadziło ono jednak nic nowego w zakresie opiniowania sądowo-lekarskiego.

Wnioski

Pruskie opiniowanie sądowo-lekarskie w XVIII stuleciu rozwijało się niezwykle prężnie. Już pod koniec XVII wieku powstał najwyższy urząd medyczny (*Collegium Medicum*), który zajmował się kontrolą osób wykonujących zawody medyczne, a także udzielał porad w kwestiach kryminalistycznych - medycznych. Na mocy edyktu Wielkiego Elektora Fryderyka Wilhelma z 1685 roku lekarze pracujący

w *Collegium Medicum* stali się urzędnikami pracującymi w służbie cywilnej.

W późniejszych latach edykt został bardziej sprecyzowany i zaostrożony (regulował między innymi wymagania szkoleniowe i egzaminacyjne dla medyków, czy taksy i opłaty za prowadzone działalności). Tworzono kolegia zdrowia, które w latach 60 XVIII stulecia posiadała każda pruska prowincja. W tym okresie wzrosła również świadomość potrzeby regulacji kwestii sanitarnych i środowiskowych, co stało się impulsem do powołania *Collegium Sanitatis*. Jest to dowód na to, że zdrowie i dobre samopoczucie obywateli stało się wówczas jedną z najważniejszych spraw państwowych. Warto zwrócić szczególną uwagę na działalność uniwersytetów medycznych i wydziałów lekarskich. Program dydaktyczny *Collegium Medico-Chirurgicum*, które otwarto w 1724 roku obejmował już zajęcia z zakresu medycyny sądowej, a także wykłady o tematyce kryminalistycznej. Budowa teatru anatomicznego pozwoliła na wykonywanie sekcji zwłok, a także pogłębianie wiedzy z anatomii, chirurgii oraz patologii, jednak dopiero w 1893 roku udostępniono do tych celów profesjonalne pomieszczenia nowo wybudowanej kostnicy i domu sekcyjnego *Charite*. Wybitni profesorowie medycyny prowadzili swoje własne badania naukowe w zakresie opiniowania sądowo - lekarskiego i osiągnęli w nich znaczne sukcesy. Dużym zainteresowaniem cieszyły się badania nad truciznami, które dały podwaliny toksykologii sądowo-lekarskiej w następnym stuleciu czy badania nad urazami (traumatologia). Lekarze coraz częściej przeprowadzali sekcje zwłok w celach naukowych, a także łączyli je z zagadnieniami filozoficzno-refleksyjnymi dotyczącymi życia i śmierci. Otwarcie trzech jam ciała (pełna sekcja zwłok) zapoczątkowane przez Bohna i Teichmeyera przetrwało do dziś w procedurze sekcyjnej. Sekcje zwłok dla potrzeb

prawnych przez cały XVIII wiek wykonywali lekarze miejscy – fizycy oraz chirurdzy powołani do czynności sądowo-lekarskich. Dopiero w połowie XIX stulecia (w okresie Wiosny Ludów) czynności te przekazano lekarzom sądowym. Jest to wynik tego, że do końca XVIII stulecia kwestie związane z policją lekarską i medycyną sądową traktowano jako jedność – medycynę rządową (medycynę publiczną). W następnym stuleciu pojawiły pierwsze odrębne katedry medycyny sądowej. Na obszarze niemieckojęzycznym pierwsza katedra medycyny sądowej powstała w 1804 roku w Wiedniu, co znalazło również odbicie w procedurze karnej. Szczegółowe regulacje dotyczące opiniowania sądowo-lekarskiego w sprawach o uszczerbku na zdrowiu zostały wprowadzone w ordynacji pruskiej z 1805 roku (nowelizowanej w latach 1848-1852) [71]. Pruska ordynacja z 1805 roku wzorowała się na przepisach uprzednich procedur karnych, które następnie zostały udoskonalone (między innymi edykt z 15 listopada 1775 roku, przepisy dotyczące grzebania zmarłych, przepisy dotyczące obdukcji). Procedura z 1805 roku została oparta na zasadach procesu inkwizycyjnego, a także wprowadzała do procesu osoby posiadające wiedzę specjalną. Okres ten datuje się na początek pierwszych profesjonalnych opinii lekarskich. W przypadkach odniesienia obrażeń zagrażających zdrowiu, życiu lub gdy zranienia powodowały dłuższe niedomagania powoływano fizyka lub lekarza aprobowanego oraz chirurga (potwierzonego lekarza ran) [71]. Jeżeli pojawiały się sprzeczne opinie, wówczas zasięgano rad *Collegii Medici* Prowincji, a w sprawach dużo ważniejszych – *Collegii Medici* w Berlinie. Niewątpliwie wiek XVIII był dla Królestwa Prus okresem licznych badań kryminalistyczno-medycznych, a także regulacji prawnych, które stały się podstawą dla rozwoju medycyny sądowej w późniejszych wiekach.

Piśmiennictwo

References

1. Busch DWH, v. Gräfe CF, Horn E, Link HF, Müller J, Osann E. Encyclopaedisches Wörterbuch der medizinischen Wissenschaften. Verlag von Veit et Comp, Berlin 1840; 584.
2. Kraher L. Handbuch der Gerichtlichen Medizin. C. A. Schwetschke & Sohn, Braunschweig 1857; 10.
3. Henke ACH. Zeitschrift für die Staatsarzneikunde. Hrsg. von Adolph (Christian Heinrich) Henke. Tom 65, J.J. Palm und Ernst Enke, Erlangen 1853; 147.
4. Kraher FL. Handbuch der gerichtlichen Medizin: Mit Benutzung eigener Unters. nach d. heutigen Standpunkte d. Naturwiss. f. Aerzte u. Juristen bearb. Schwetschke, Halle 1851; 12.

5. *Constitutio Criminalis Carolina* Peinlich Halsgericht: des allerdurchleuchtigste[n] grossmächtigsten unüberwindlichsten Keyser Carols dess Fünfften und dess Heyligen Römischen Reichs peinlich Gerichts Ordnung, auff den Reichsstägen zu Augspurg und Regenspurg, in Jaren dreissig und zwey und dreyssig gehalten, auffgericht und beschlossen. Imprint Gedruckt zu Franckfurt am Mayn : Durch Johannem Schmidt, in Verlegung Sigmund Feyrabends, Franckfurt am Mayn 1577; 20-21; 24.
6. von Schwarzenberg J. Bambergische Halßgerichts vnd rechtlich Ordnung in peynliche[n] sachen zu volnfarn ... Darauß auch diß büchlein gezogen vnd fleyssig gemeynem nutz zugut, gesammelt vnd verordnet ist. Schöffers Johannes, Meyntz 1508; 48.
7. Heinrich Z. Die Peinliche Gerichtsordnung Kaiser Karl's V nebst der Bamberger und der Brandenburger Halsgerichtsordnung, sämmtlich nach den ältesten Drucken und mit den Projecten der Peinlichen Gerichtsordnung Kaiser Karl's V. von den Jahren 1521 und 1529, beide zum erstenmale vollständig nach Handschriften herausgegeben. C. F. Winter'sche Verlagshandlung, Leipzig – Heidelberg 1876; 42-43.
8. Hausner E. Die historische Sammlung des Instituts für Gerichtliche Medizin der Universität Wien. Wien Hausner, Wien 2008; 14.
9. Zekert O. Paracelsus: Europäer im 16. Jahrhundert. W. Kohlhammer Verlag, California 1968; 153.
10. Schauenstein A. Lehrbuch der gerichtlichen Medizin: mit besonderer Berücksichtigung der Gesetzgebung Oesterreichs und deren Vergleichung mit den Gesetzgebungen Deutschlands, Frankreichs, Englands, Italiens, und Russlands; für Aerzte und Juristen. Wilhelm Braumüller, Wien 1875; 378.
11. Koster W. Leerboek der gerechtelijke geneeskunde voor artsen en rechtsgeleerden. H. C. A. Campagne, Tiel 1870; 9.
12. Groicki B. Postępek sądów około karania na gardle. Łazarz Andrysowic, Kraków 1559; 45-46.
13. von Fabrice H. Die Lehre von der Kindsabtreibung und vom Kindesmord: gerichtsarztliche Studien. Verlag von Ferdinand Enke, Erlangen 1868; 247.
14. Virchow R, Hirsch A, Posner C. Jahresbericht über die leistungen und fortschritte in der gesammten medicin. Tom 28, Verlag von August Hirschwald, Berlin 1894; 487.
15. von Fossel V. Studien zur Geschichte der Medizin. F. Enke, Stuttgart 1909; 50.
16. von Castro R. Medicus politicus, sive de officiis medico-politicis tractatus. Ex Bibliopolio Zachariae Hertelii, Hamburgi 1614; 53-260.
17. Suevus B. Tractatus de inspectione vulnerum lethalium et sanabilium præcipuarum partium humani corporis. Marpvrgi: sumptibus & typis Casp. Chemlini, Marburg 1629; 19-35.
18. Nemeč J. Highlights in Medicolegal Relations. National Library of Medicine, Bethesda 1968; 17.
19. Michaelis J. Opera medico-chirurgica quotquot innotuerunt omnia: Ejus nempe I. Praxis clinica generalis ad Jonstoni ideam occupata circa affectus corporis humani ... II. Praxis clinica specialis ... III. Apparatus formularum, seu annotationes in Morellum de præscriptione formularum. IV. Ordo visitandi officinas ... V. Clavis ad authoris polychresta. Sumptibus Johannis Hofmanni, typis Johannis Michaelis Spörlini, Norymbergae 1688; 80-310.
20. Bohn J. Specimen primum medicinae forensis, quod superiorum præscitu & assensu publico eruditorum examini submittit Johannes Bohn, ... respondente Joh. Gabriele Rudolff, Halo-Saxone. d. 5. Septembris 1690. Stanno Banckmanniano, Lipsiae 1690; 2-5.
21. Clark CM. Prusy. Powstanie i upadek 1600- 1947. Bellona, Warszawa 2009; 101.
22. Salamonowicz S. Prusy, dzieje państwa i społeczeństwa. Książka i Wiedza, Poznań 1987; 51.
23. Becmann JC. Notitia Universitatis Francofurtanae una cum iconibus personarum aliquot illustrium ... professorum denique ordinariorum qui anno seculari ... secundo vixerunt. (Auctarium Notitiae Universitatis. P. V. Axungiae historia inaugurationis Universitatis. C. Herdesiani historia direptionis urbis Francofurtanae). Frankfurt 1708; 37.
24. Broman T H. The transformation of academic medicine, 1750-1820. University of Wisconsin, Cambridge University Press, Madison 1996; 52 - 53.
25. Blumenstock L. Fortunato Fedeli – pierwszy autor sądowo-lekarski. Studium historyczno-sądowe w: Pamiętnik Wydziału prawa i administracji w ck Uniwersytecie Jagiellońskim w Krakowie, rok szkolny 1872/3. Uniwersytet Jagielloński, Wydział Prawa i Administracji, Kraków 1873; 81.
26. Neumeister HW. Allgemeines Repertorium der gesammten deutschen medizinsch chirurgischen Journalistik. Christian Ernst Kollmann, Leipzig 1841; 34.
27. Dorwat RA. The Prussian Welfare State Before 1740. Harvard University Press, Cambridge 1971; 240.
28. *Corpus Constitutionum Marchicarum, Oder Königl. Preußis. und Churfürstl. Brandenburgische in der Chur- und Marck Brandenburg, auch incorporirten Landen publicirte und ergangene Ordnungen, Edicta, Mandata, Rescripta etc: Von Zeiten Friedrichs I. Churfürstens zu Brandenburg, etc. biß ietzo unter der Regierung Friderich Wilhelms Königs in Preussen etc. ad annum 1736. inclusive. Von Policey-, Hochzeit-, Kindtauffen-, Begräbniß- und Trauer-, Kleider- auch Feuer-, Gassen- und andern zur Policey gehörigen Ordnungen. Buchladen des Waysenhauses, Bamberg 1740; 209 - 215.*
29. Gurlt E. Military surgery during the past 150 years in Prussia. Oradion delivered on the Anniversary of tne Military Medical School on the 2d of August 1876. In: *The American Journal of the Medical Sciences*. Tom 74, J B. Lippincott, Philadelphia 1877; 226.
30. Belofsky N. Jak dawniej leczono, czyli plomby z mchu i inne historie. Wydawnictwo RM, Warszawa 2014; 61.
31. Garrison FH. An Introduction to the History of Medicine: With Medical Chronology, Suggestions for Study and Bibliographic Data. WB. Saunders Company, Philadelphia 1922; 415.
32. Boerhaave H. Hermannii Boerhaave Methodus studii medici emaculata et accessionibus locupletata ab Alberto ab Haller. Sumptibus Jacobi a Wetstein, Amstelaedami 1751; 779.

33. Freudenthal G. New Light on the Physician Aaron Salomon Gumpertz: Medicine, Science and Early Haskalakh in Berlin. In: Zutot (red) Berger S, Brocke M, Zwiap IE. Springer, United States America 2004; 66-75.
34. Fisher G. Chirurgie vor 100 Jahren. Historische Studie. Verlag von FCW. Vogel, Leipzig 1876; 30-38.
35. Kordesch JG. German medical education w: William Hunter and the Eighteenth-Century Medical World (red.) Bynum W. F., Porter R. Cambridge University Press, Cambridge 1985; 198.
36. Einhäupl K, Ganten D, Hein J. 300 Jahre Charité – im Spiegel ihrer Institute. De Gruyter, Berlin 2010; 139.
37. Mende LJC. Ausführliches Handbuch der gerichtlichen Medizin: für Gesetzgeber, Rechtsgelehrte, Ärzte und Wundärzte. Des formellen Theiles der gerichtlichen Medizin zweiter und dritter Agschnitt, und des materiellen Theiles erste Abtheilung. Tom 2, Von den Lebensaltern, In der Dyk'schen Buchhandlung, Leipzig 1821; 147-148.
38. Büsching AF. Magazin für die neue Historie und Geographie. Tom 20, Buchenröder und Ritter, Halle 1786; 614-615.
39. Allgemeine Literatur-Zeitung. Tom 1-2, Schwetschke – Jena – Leipzig – Wien 1787; 395.
40. Horn W. Das preussische Medicinalwesen: aus amtlichen Quellen dargestellt. Allgemeiner Teil, Tom 1, Verlag von August Hirschwald, Berlin 1857; 1.
41. Büsching AF. Magazin für die neue Historie und Geographie. Tom 20, Johann Jacob Curts, Halle 1786, s. 614-615.
42. von der Hagen TP. Nachricht von den Medicinal-Anstalten und medicinischen Collegiis in den preussischen Staaten. Job. Jac. Curts, Halle 1786; 22-23.
43. von Rönne L. Die Verfassung und Verwaltung des preußischen Staates: eine systematisch geordnete Sammlung aller auf dieselben Bezug habenden gesetzlichen Bestimmungen, insbesondere der in der Gesetzsammlung für die preußischen Staaten, in den von Kamptzchen Annalen für die innere Staatsverwaltung, und in deren Fortsetzungen durch die Ministerial-Blätter enthaltenen Verordnungen und Reskripte, in ihrem organischen Zusammenhange mit der früheren Gesetzgebung, dargestellt unter Benutzung der Archive der Ministerien des Innern, der Finanzen, der Justiz, der Geistlichen, Unterrichts- und Medizinal-Angelegenheiten, des Königl. Hauses, und der Hauptverwaltung der Staatsschulden. Das Polizeiwesen; Bd. 3, Das Medicinal-Wesen des Preußischen Staates. Tom 6, Georg Philipp Überholze, Breslau 1844; 50.
44. Rigler J. Das medicinische Berlin. Dargestellt von Dr. J. Rigler. Elwin Staunde, Berlin 1873; 163.
45. Bornhak K. Preussisches Staatsrecht. Tom 3. JCB Mohr, Freiburg 1890; 198.
46. Watson KD. Forensic Medicine in Western Society. Routledge, New York 2010; 46.
47. Bohn J. De Renunciatione Vulnerum, Seu Vulnerum Lethalium Examen: Exponens horum Formalitatem & Causas, tam in genere, quam in specie ac per singulas Corporis partes. JF. Gleditsch, Lipsiae 1689; 134-339.
48. Teichmeyer HF. Institutiones Medicinae Legalis vel Forensis. Joh. Felicis Bieleckii, Ienae 1723; 29-234.
49. Eschenbach CE. Medicina legalis brevissimis comprehensa thesibus, in usum auditorii conscripta autore Christ. Ehrenf. Eschenbach. Joh. Christ. Koppivm, Rostock 1746; 10-14.
50. Meckel AA. Lehrbuch der gerichtlichen Medicin. Schimmelpfennig, Halle 1821; 13.
51. Bryk A. Przegląd lekarski wyd. staraniem oddziału nauk przyrodniczych i lekarskich towarzystwa naukowego Krakowskiego. Pod redakcyą Bryka etc. (Der Ärztliche Beobachter). Drukarnia Uniwersytetu pod zarządem K. Mańkowskiego, Kraków 1870; 258.
52. Scherf JCF. Archiv der medizinischen Polizei und der gemeinnützigen. Weygandichen Buchhandlung, Leipzig 1783; 80.
53. Porój A. Obrazek dziejów literatury Polskiej dla młodzieży. Nakładem nowej księgarni Edwarda Rübl, Kalisz 1858; 49.
54. von Raszynya H. GottliebZ. Diskurs über die medizinische Polizei. Tom 2. Bei Anton Löwe Buchbrufner und Buchhandles, Leipzig 1786; 151.
55. Szczypiorski A. Ćwierć wieku Warszawy 1806-1830. Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Wrocław 1964; 57.
56. Buczyński G. Medycyna sądowa: wykład krótki, zastosowany do użytku praktycznego i słuchaczy akademickich. Księgarnia S.H Merzbacha przy ulicy Miodowej, Warszawa 1837; 2.
57. Stansfield DA. Thomas Beddoes M.D. 1760-1808: Chemist, Physician, Democrat. Springer Science & Business Media, Dordrecht – Boston – Lancaster 1984; 278.
58. Hagen K. Isagoge in chemiam forensem. Regiom 1789; 2-6.
59. Schmidt E. Einführung in die Geschichte der deutschen Strafrechtspflege. Vandenhoeck and Ruprecht, Göttingen 1995; 202.
60. Augustin FL. Die königlich Preußische Medicinalverfassung oder vollständige Darstellung aller, das Medicinalwesen und die medicinische Polizei in den Königlich Preußischen Staaten betreffenden Gesetze. Verordnungen und Einrichtungen: A.-H. Bei Karl Christian Horvath, Potsdam 1818; 457.
61. Peters KJDH. Temme und das preußische Strafverfahren in der Mitte des 19. Jahrhunderts. De Gruyter Berlin – New York 2010; 77.
62. Froelich FX. Das Amt und die Pflichten des Gerichtsschreibers im Preuß. Strafverfahren der Gegenwart: Ein mit geschichtlicher Einleitung versehenes Hülf- und Handbuch. F. Fechner u. in Berlin bei C. Heymann, Berlin 1856; 9-10.
63. Archiv für preußisches Strafrecht. Tom 2. Verlag der Deckerschen Geheimen Dber Hofbodybruderei, Berlin 1854; 28.
64. Weißler A. Die Geschichte der Rechtsanwaltschaft. CEM. Pfeffer, Leipzig 1905; 332.
65. Pierer's Universal Lexikon der Vergangenheit und Gegenwart über Neuestes encyclopädisches Wörterbuch der Wissenschaften künfte und Gewerbe. Altenburg Berlagsbuchhandlung von Heinrich August Pierer, Altenburg 1860; 85.
66. v. Stintzig R, Coccej, Samuel. Allgemeine Deutsche Bibliographie. Tom 4, Duncker & Humblot, Leipzig 1876; 373-375.
67. Mittermaier CJA. Das deutsche Strafverfahren in der Fortbildung durch Gerichts-Gebrauch und Particular-Gesetzbücher und in genauer Vergleichung mit dem englischen und französischen Straf-Process. Tom 1. JCB Mohr, Heidelberg 1839; 396.

68. Friedrich II (koning van Pruisen), Samuel von Cocceji, Project des Corporis Juris Fridericiani, das ist, Sr. Königl. Majestät in Preussen in der Vernunft und Landes-Verfassungen gegründetes Land-Recht worinn das römische Recht in eine natürliche Ordnung, und richtiges Systema, nach den dreyen objectis juris gebracht: ... und solchergestalt ein jus certum und universale in allen Dero Provintzen statuiret wird. Tom II 1750; 12.
69. Novum Corpus Constitutionum Prussico-Brandenburgensium, praecipue Marchicarum, oder neue Sammlung Königl. Preuzl. und Churfürstl. Brandenburgischer, sonderlich in der Chur- und Marck-Brandenburg, wie auch andern Provintzien, publicirten und ergangen Ordnungen, Edicten, etc. Vom Anfang des Jahrs 1751 ... Nebst einer Einleitung, Tom 4. Berlin gedruckt bey Christian Ludewig Kunst privileg Buchdrucker, Berlin 1776; 249-254.
70. Patent wegen Publikation des neuen allgemeinen Gesetzbuch für die Preußischen Staaten 20. März 1791, In: Allgemeines Gesetzbuch für die Preußischen Staaten. Tom 1. Bey Joachim Pauli, Berlin 1791; 3-21.
71. Stawiarski I. Ordynacya Kryminalna Pruska. Drukarnia Gazety Korrespondenta Warszawskiego i Zagranicznego, Warszawa 1828; 53-60.

Adres do korespondencji

mgr Malwina Katarzyna Dębicka
Wydział Prawa i Administracji Uniwersytetu Gdańskiego,
Katedra Historii Prawa
e-mail: malwina.k.debicka@gmail.com

Nadesłano: 16.04.2021

Zaakceptowano: 26.06.2021

Submitted: 16.04.2021

Accepted: 26.06.2021

